

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.111'38

**ОБРАЗ ПЕРСОНАЖА КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЕТИКИ
ЗМІНЕНИХ СТАНІВ СВІДОМОСТІ****Присяжнюк Л. Ф.**

У статті розглядається явище змінених станів свідомості в художній семантиці. Пропонується новий підхід до аналізу образу персонажа з позицій лінгвопсихології. Ключові слова: змінені стани свідомості, образ персонажа, лінгвопсихологія.

В статье рассматривается явление измененных состояний сознания в художественной семантике. Предлагается новый подход к анализу образа персонажа с позиций лингвопсихологии. Ключевые слова: измененные состояния сознания, образ персонажа, лингвопсихология.

The article focuses on altered states of consciousness from the perspective of literary semantics. A new approach to the analysis of character's image based on the assumptions of linguopsychology is adopted.

Key words: altered states of consciousness, character's image, linguopsychology.

Дослідження художнього тексту з позицій лінгвопоетики довгий час зосереджувалося більшою мірою на вербальних образах, серед яких особливе місце займали тропи. Саме останні вважалися основною характеристикою художнього тексту, яка й визначає специфіку художньої образності. Вивчення композиційного аспекту художнього тексту, зокрема персонажних образів, було переважно сферою інтересів літературознавства.

Зміна поглядів на природу художнього тексту та звернення до нього як до відкритої цілісної саморегульованої системи, яка відображає знання людини про навколишній світ і про себе, зумовлює інтерес до вивчення особливостей художнього відображення емоцій [2] і інших явищ, пов'язаних з психічною діяльністю людини, наприклад, свідомістю та її станами. У зв'язку з цим стає зрозумілим, що виявлення специфіки художнього образу не може обмежуватися лише його вербальною площиною.

Отже, актуальність цієї статті визначається загальною спрямованістю сучасних філологічних студій на пошук нових шляхів до розкриття прихованих смислів художнього тексту і поглиблення уявлень про механізми породження художньої образності.

Предмет нашого вивчення становлять семантичні та стилістичні особливості репрезентації змінених станів свідомості (далі – ЗСС) у системі персонажних образів художнього тексту.

Мета дослідження полягає у встановленні специфіки втілення ЗСС в образній системі худож-

нього тексту шляхом семантичного та контекстуально-інтерпретаційного аналізу. Зазначена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) надати визначення ЗСС і окреслити напрями їх вивчення в лінгвістиці; 2) виокремити засоби втілення ЗСС в образному просторі художнього тексту; 3) запропонувати аналіз персонажних образів художнього тексту крізь призму ЗСС.

Матеріалом дослідження слугував роман І.Стоуна "Lust for Life".

Персонажний образ донедавна знаходився на периферії лінгвістичних досліджень художнього тексту та був предметом зацікавлення літературознавства. Такий підхід має своє коріння в структуралістських дослідженнях художнього тексту [5] та формальній школі літературознавства [6], в межах яких персонаж розглядався як такий, що позбавляється психологічних рис і повністю розчиняється в тексті. Звернення до концептуальної будови художнього тексту та виділення його антропоморфних рис зумовило виникнення "комбінованого" підходу, який враховує два рівні – психологічний та текстовий [7, с. 257]. Поеднання філологічного і психологічного аспектів пропонує лінгвопсихологічний підхід до аналізу мовних явищ. Такий напрям з'явився порівняно нещодавно і розвивається в межах мовознавчої школи, очолюваної професором В.З.Дем'янковим. У його межах лінгвопсихологія трактується як наука, предметом вивчення якої є людська ментальність, семантика

термінів людської духовності крізь призму мови [3, с. 29]. Ми розглядаємо лінгвопсихологію як галузь філології, об'єктом якої є мова як засіб збереження і передачі знання про навколишній світ, людину та її психіку. Предметом цієї галузі є засоби вербалізації та особливості концептуалізації психічних явищ у тексті. У межах лінгвопсихології персонаж розглядається як віртуальна мовна особистість, певний психологічний тип і частина образної системи художнього тексту. Саме через образ персонажа автор художнього твору втілює своє уявлення про виникнення та розвиток ЗСС.

Звернення до ЗСС у контексті образного простору художнього тексту потребує розробки особливої методики аналізу. Традиційно побудова схеми аналізу текстових концептів і базових опозицій відбувається таким чином: проведення компонентного аналізу лексем на їх позначення в мові, накладання отриманої семантичної мережі на текст з метою виокремлення засобів втілення таких концептуальних моделей у художньому тексті. Вивчення ЗСС має свою специфіку, оскільки компонентний аналіз лексем на позначення цього явища (наприклад, у англійській мові *altered, states, consciousness*) не є ефективним для виділення показників ЗСС у художньому тексті. Вирішення цієї проблеми полягає у залученні здобутків інших гуманітарних дисциплін, зокрема психології. Таким чином, перший етап розгляду ЗСС у художньому тексті передбачає ідентифікацію чинників ЗСС і симптомів, які супроводжують ці стани, на базі даних психології.

У психології ЗСС трактується як нетривалі непатологічні психосоматичні стани, які виникають у психічно здорових людей під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів [8, с. 27]. Такі стани суб'єктивно розпізнаються самою людиною чи стороннім спостерігачем як відхилення від нормального стану [4, с. 6]. Вони можуть супроводжуватися такими характерними симптомами: зміною мислення; порушенням відчуття часу; втратою контролю; зміною емоційного стану, образу тіла, смислу й значення; викривленням сприйняття; відчуттям відродження; підвищеною чутливістю до навійовання. З функціонального ракурсу такі стани можуть мати позитивний і негативний вплив на життєдіяльність людини [8–11].

Визначаючи гносеологічний статус ЗСС, слід задати, що художній текст передбачає наявність трьох антропоцентрих: автор, персонаж, читач, що надає можливість висвітлення ЗСС у трьох ракурсах. По-перше, ЗСС можуть розглядатися як одна зі сторін вивчення психологічного портрета автора тексту, оскільки акт творчості супроводжується такими станами [1, с. 11]. По-друге, ЗСС є частиною образної системи художнього тексту. Зрештою, сам художній текст може слугувати засобом, який спричиняє ЗСС [9, с. 411–430]. У аспекті їх вивчення як частини образної системи художнього тексту ми визначаємо ЗСС як художнє втілення таких альтернативних форм свідомості в сукупності вербальних і персонажних образів. Проілюструємо втілення ЗСС на прикладі фрагментів, присвячених опису творчої особистості Вінсента ван Гога в романі І. Стоуна "Lust for Life". У першій частині – зав'язці – зображено входження митця у ЗСС:

He began a canvas lethargically, working almost without interest. Slowly his energy would pick up as ideas

to creep into his mind and become formulated [10, с. 185].

Психічний стан художника характеризується зниженням емоційної активності, що підкреслюється використанням прислівника *lethargically*, який містить семи по *energy, no interest* (відсутність енергії, відсутність інтересу). Персонаж ніби накопичує внутрішню енергію.

Друга частина уривка реконструює свідомість митця у момент творчого піднесення:

As objects appeared clearly on the canvas, his demands upon himself became more exacting. His mind would flee from his family, from his friends and other interests. His appetite would desert him and he would be living on nervous energy. His body would shrink on its ample frame and the sentimental eyes become lost in a hazy mist. The more he became fatigued, the more desperately he worked. The nervous passion which possessed him would rise higher and higher. In his mind he knew how long it would take him to finish; he set his will to last until that very day. He was like a man ridden by a thousand demons; he had years in which to complete the canvas, but something forced him to lacerate himself every hour of the twenty-four [10, с. 185].

Перебуваючи в стані ЗСС, художник відчуває виняткову творчу наснагу. Надзвичайна енергійність митця втілюється за допомогою мовних одиниць *nervous energy, nervous passion*, які містять семи, пов'язані з відхиленням від норми. Залучення слів з семантикою активності (*energy, strength, force, lacerate*) підкреслює спалах більш інтенсивних, ніж у нормальному стані, емоцій. Відхилення від нормального емоційного стану репрезентується за допомогою тропейних засобів (*like a man ridden by a thousand demons*). Змінюється й ритмічна побудова фрагмента: відчуття прискорення темпу і зростання внутрішньої психічної енергії пов'язане з використанням паралельних синтаксичних конструкцій.

Водночас, стан ЗСС не може бути довготривалим, оскільки спричиняє фізичне та емоційне виснаження. У третій частині наведеного фрагмента спостерігаємо деструктивні наслідки ЗСС:

Once the canvas was delivered, he collapsed in heap. He was weak, ill, delirious. It took Jet many days to nurse him back to health and sanity. His exhaustion was so complete that the very sight or smell of paint made him nauseated !! [10, с. 185].

Редукція емоційної активності втілюється шляхом вживання слів і словосполучень, які позначають відсутність здатності до дії, сповільнену реакцію та пов'язані з семантикою пасивності: *collapsed in heap, weak, ill, delirious, exhaustion*.

Отже, ЗСС є художнім втіленням альтернативних форм свідомості в сукупності вербальних і персонажних образів. Розгляд композиційної площини художнього тексту, зокрема персонажної образності, дозволяє по-новому поглянути на специфіку художньої образності. Основним засобом втілення ЗСС у системі персонажних образів є зміна звичного ритму сприйняття персонажем дійсності. Уповільнення чи прискорення такого ритму відображується шляхом експресивності синтаксичної організації художнього тексту (використання паралельних і безсполучникових конструкцій тощо), а також семантики мовних одиниць.

Перспективою дослідження в обраному напрямі є аналіз ЗСС на концептуальному рівні художнього тексту.

Література

1. Агеева В. П. Поетичний візіонеризм Лесі Українки / В. П. Агеева // Наукові записки. – К. : Видавничий дім “КМ Академія”, 2007.
  - Т. 72. Філологічні записки / Національний університет “Києво-Могилянська академія”. – 2007. – С. 3–11.
2. Воробйова О. П. Поетика хвиль в контексті емоційного резонансу (нарис з когнітивної емотіології) / О. П. Воробйова // Мова, культура й освіта в сучасному світі : зб. наук. пр. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2008. – С. 126–135.
3. Демьянков В. З. Лингвopsиxология как раздел когнитивной лингвистики, или Где эмоция – там и когниция / В. З. Демьянков, Л. В. Воронин, Д. В. Сергеева, А. И. Сергеев // С любовью к языку : сб. научн. тр. – М. : Институт языкознания РАН ; Воронеж : Воронежский гос. ун-т, 2002. – С. 29–36.
4. Людвиг А. Измененные состояния сознания / А. Людвиг // Измененные состояния сознания / [ред. Ч. Тарт]. – М. : ЭКСМО, 2003. – С. 5–12.
5. Пропп В. Я. Морфология // Исторические корни “волшебной” сказки / В. Я. Пропп ; [составление, научная редакция, текстологический комментарий И. В. Пешкова]. – М. : Лабиринт, 1998. – 512 с.
6. Шкловский В. Б. Тетива. О несходстве сходного / В. Б. Шкловский // Шкловский В. Б. Избранное : в 2 т. – М. : Худож. лит., 1983.
  - Т. 2 : Тетива. О несходстве сходного; Энергия заблуждения. Книга о сюжете. – 1983. – 640 с.
7. Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis / [ed. by E. Semino, J. V. Culpeper]. – Amsterdam : John Benjamins B.V., 2002. – 333 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: books.google.com.ua. – Назва з екрану.
8. Spivak D. L. Linguistics of Altered States of Consciousness: Problems and Prospects / D. L. Spivak // Journal of Quantitative Linguistics. – 2004. – Vol. 11, № 1–2. – P. 27–32.
9. Tsur R. Toward a Theory of Cognitive Poetics / Reuven Tsur. – North Holland : Elsevier Science Publishing Company, 1992. – 573 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

10. Stone I. Lust for Life. A Biographical Novel of Van Gogh / Irving Stone. – N. Y. : New American Library, 1964. – 509 p.